

УДК 94(36):801.311

ДО ПЕРСПЕКТИВ ІНДОЄВРОПЕЙСЬКИХ ОНОМАСТИЧНИХ СТУДІЙ
(У КОНТЕКСТІ ТЛУМАЧЕННЯ ПОТАМОНІМА ДНІПРО)

Сергій НАЛИВАЙКО

кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник відділу української етнології НДІУ

Анотація. У статті на тлі новітнього тлумачення потамоніма «Дніпро» розглянуто перспективи сучасних індоєвропейських ономастичних студій у контексті реконструкції етнокультурної історії Східної Європи у давню добу.

Ключові слова: індоєвропейська проблема, етнокультурна історія України, етимологія, ономастика, гідронімія, потамонім, Дніпро, Бористен, Варух.

К ПЕРСПЕКТИВАМ ИНДОЕВРОПЕЙСКИХ
ОНОМАСТИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ
(В КОНТЕКСТЕ ТОЛКОВАНИЯ ПОТАМОНИМА ДНЕПР)

Сергей НАЛИВАЙКО

кандидат исторических наук,
старший научный сотрудник отдела украинской этнологии НИИУ

Аннотация. В статье на фоне новейшей этимологии потамонима «Днепр» рассмотрены перспективы современных индоевропейских ономастических исследований в контексте реконструкции этнокультурной истории на землях Восточной Европы древнего периода.

Ключевые слова: индоевропейская проблема, этнокультурная история Украины, этимология, ономастика, гидронимия, потамоним, Днепр, Борисфен, Варух.

ON THE PROSPECTS OF INDO-EUROPEAN ONOMASTICS
(IN THE CONTEXT OF INTERPRETATION
OF THE NAME OF THE DNIEPER RIVER)

Serhii NALYVAIKO

Candidate of Historical Sciences,
senior research fellow of the Ukrainian Ethnology Department of RIUS

Annotation. The article discusses the prospects of modern Indo-European onomastic studios in the context of reconstruction of ethnocultural history of Eastern Europe in the ancient period and through the example of modern etymology of the name of the Dnipro river.

Key words: Indo-European problem, ethnocultural history of Ukraine, etymology, onomastics, hydronymy, potamonym, Dnipro (Dnieper), Borysthenes, Varukh.

Ось уже понад два століття індоевропейська проблема лишається, без перебільшення, наріжним каменем у дослідженні етнічних й етнокультурних процесів на теренах Східної Європи у давню добу. Тож і наукове пізнання витоків сучасного українства, як і слов'янства загалом, нині цілком закономірно апелює до адекватного розуміння суті того історичного феномена, що складає предмет індоевропейських студій. Особлива роль тут належить ономастичним даним і, зокрема, дослідженню архаїчної східноєвропейської гідронімії, яка, попри серйозну увагу до неї з боку науковців, все ще лишається таким собі «заповідником» для етимолога [26, с. 7]. Зауважимо, що в даному разі йдеться не лише про суто етимологічний бік справи (хоча він, поза сумнівом, вкрай важливий), але й про значно ширшу перспективу інтерпретації етнокультурних процесів регіону у розглядувану добу в цілому. У пропонованій статті ми спробуємо наповнити конкретнішим змістом висловлену вище тезу, взявши за приклад одну добре нам знайому, але ще донедавна переконливо не витлумачену назву. Йдеться про потамонім *Дніпро*.

Історична традиція донесла до сучасника чимало найменувань цієї знаменитої річки. Стародавні греки, серед них і «батько історії» Геродот (Hist., IV, 47), вживали на її означення назву *Бористен* (*Βορυσθένης*), і саме ця назва до кінця античності лишалася у вжитку в давньогрецькій, а слідом – і в латинській історико-географічній традиції (пор. *Borysthenes* у Плінія (Hist. Nat. IV, 82 та ін.)). Лише близько середини VI ст. н. е. у Йордановій «Гетиці» (Get., 44) поряд із вже звичним знаходимо й «нове» найменування

Дніпра – *Danaprum*: «а *Borysthene amne, quem accolae Danaprum vocant*» («від річки Бористен, яку місцеві жителі іменують Данапром») – із уточненням, що гуни власною мовою означають цю річку *Var* (Get., 269). Анонім із Равенни у VII ст. у переліку річок, що впадають до Чорного моря, поряд із назвою *Oristenis* знає й назву *Danapris* (Cosm., IV, 5), а Костянтин Порфирогенет у першій половині X ст. повідомляє сучасникам печенізьку назву Дніпра – *Варух* (*Βαρούχ*) (De adm. imp., 38). Ізольоване найменування Дніпра – *Nusacus* – подає «Певтингерова карта» [17, с. 73], що збереглася у копії кінця XII – початку XIII ст., однак за своєю формою та змістом сходить до перших століть нової ери. У руських літописах назва річки відома у формі *Дъньпръ*, *Дъньпръ*, *Непръ* [7, с. 55]. Крім того, у східнослов'янській традиції (переважно поетичній, зокрема, у «Слові о полку Ігоревім») назву Дніпра зустрічаємо в ускладненій подвійній формі – *Дніпро-Славути* (*Славутич*).

Дослідники неодноразово кваліфікували назву *Дніпро* як непросту для розуміння [27, с. 518]. Тривалий час панівною в науці лишалася етимологія німецького мовознавця другої половини XIX ст. К. Мюлленгофа (К. Müllenhoff), що виводив назву *Бористен* від іран. *vourustāna «широке місце» (пор. авест. *varu-*, *vouru-* «широкий»; осет. *væræx*, *urux-* – «те саме»), маючи на увазі розлогий лиман у його гирлі. Російський філолог-славіст О. Соболевський у тлумаченні назви *Danapris* вказував на д.-іран. **dānu-* (пор. авест. *dānu-*, осет. *don* «річка, вода»), а її написання виправляв за допомогою д.-рус. *Дъньпръ, припускаючи, що друга частина цього двоосновного найменування мала форму *ipr-* (пор. назви річок

Ібр, Іпр та ін. у басейні Дніпра) з непрозорою етимологією [19, с. 313]. Німецький мовознавець П. Кречмер (P. Kretschmer) пов'язував назву розглядуваного потамоніма із балк.-скіфс. *Dānu-apara «задня річка» (пор. д.-інд. *āparas*, авест. *apara* - «задній, більш віддалений»), протиставляючи її назві *Дністер* (нібито від іран. *nazdy-* «передній», «ближній») [27, с. 518]. Всупереч П. Кречмеру, український мовознавець Ю. Карпенко вважав, що гідроніми *Дніпро* і *Дністер* означають, відповідно, «широка річка» та «швидка річка» [9, с. 10]. Радянський філолог В. Абаев співставляв завершальну частину грец. *Δάναπρις* з осет. *arf-* «глибокий» [1, с. 63]. Мовознавець-славист О. Трубочов тлумачив назву о. *Березань* у гирлі Дніпра як «високий берег» (з індоар. *baru-* «високий» + *sthāna-* «стан, місце») із вторинним поширенням цього складеного етимона на назву річки [24, с. 231]. Сучасний німецький дослідник Г. Шрамм (G. Schramm) у руслі власної концепції парної гідронімії давнього Надчорномор'я вважав другі частини назв *Dьněstrь і *Dьněprь своєрідними індексами, розрізнявальними ярликами, запозиченими з назв Серета і Прута (відповідно *-stros* і *-pros*) [26, с. 42]. Український філолог В. Таранець, припускаючи перехід і.-е. **k^wer-* зі значенням «арійський» у праслов. **per-*, етимологізує початкову назву Дніпра як «арійська річка», що згодом, відповідно до етнокультурних реалій, значеннево трансформувалася у «слов'янську річку» – *Слауту*, *Слаутич* [21, с. 157–159]. Зрештою, з огляду на вкрай скупі джерельні дані та надмірну кількість взаємозаперечних тлумачень висловлювалися побоювання, що розглядуване питання приречене так і залишитися відкритим [26, с. 62].

Навряд чи доцільно у межах вузької журнальної статті докладніше зупинитися на критиці наявних етимологій. Адже, по-перше, це частково вже зробили наші попередники, кожен з яких, обстоюючи власну версію тлумачення назви, закономірно звертав увагу на найслабші місця наявних етимологічних побудов [пор. 2, с. 17 і наст.]. А по-друге (і це насправді важливіше), у тлумаченні назви *Дніпро* нині є вагомі підстави вийти за межі пропонованих вище варіантів, принагідно виокремивши з наявного історіографічного набутку найбільш цінні й обґрунтовані висновки. До них ми відносимо насамперед таких два:

1) назви низки річок Північного Надчорномор'я на *Дн-*, *Дон-* (*Дніпро*, *Дон* (*Танаїс*), *Донець*, *Дунай*, *Дністер* та ін.) сходять до спільної давньої основи, засвідченої, зокрема, в індоіран. **dānu-* «вода», «річка», «потік», що значною мірою формує систему макрогодронімії Північного Азово-Надчорномор'я [26, с. 25]. Варто лише додати, що сама основа **dānu-*, у свою чергу, сходить до і.-е. етимона **dā-* «давати», «обдаровувати», доповненого суфіксальним розширенням діяча *-n* [30, с. 307]. Отже, семантично **dan-* // **don-* означає «той/та, що обдаровує», що цілковито узгоджується із важливою соціальною функцією річки у житті стародавньої людини та суспільства;

2) давньогрецький варіант назви Дніпра – *Βορυσθένης* – виявляється лише фонетико-метатезним варіантом форми *Δάναπρις*, *Dānapris* // *-us*, *Danaper*, у яких компоненти *Δάν-* : *-θέν-* і *Βορ-* : *-пр-* слід розглядати як фонетичні варіанти [20, с. 56]. Йдеться, отже, про одну і ту саму назву, де перший і другий компоненти помінялися місцями, причому у випадку

з $-\theta\acute{\epsilon}\nu\eta\varsigma$ початкове d у грецькій передачі перейшло у глухе t ; крім того, у постпозиції цей компонент закономірно дооформився давньогрецьким показником граматичного роду [20, с. 144]. Що ж до початкового β у назві $\text{Βορυσθ\acute{\epsilon}\nu\eta\varsigma}$, то він, вочевидь, відбиває первісний місцевий v , відсутній у давньогрецькій мові (пор. гунсько-печенізькі найменування Дніпра: *Var*, *Varom*, *Varux*).

Таким чином, питання задовільної етимологізації потамоніма *Бористен* = *Danapris* полягає, по суті, у переконливому тлумаченні другої частини цієї складеної назви. І якщо компонент *-dan*, *-don*, який перетворився на гідронімний лейтмотив Північного Надчорномор'я, здобуває надійні апелятивні відповідності виключно в індоіранських мовах, цілком логічно було б саме на індоіранському ґрунті пошукати ймовірної етимології і для другої, найбільш значущої у семантичному розумінні, частини розглядуваної назви.

У цьому контексті нашу увагу закономірно привертає припущення українського мовознавця та сходознавця-індолога Ст. Наливайка про зв'язок другого компонента назв *Dan-apis*, *Dan-aper* із морфемою зі значенням «вепр», «дикий кабан», «самець», що збереглася у низці і.-е. діалектів [15, с. 94]. Окрім цілковитого відповідника у лат. *aper* «вепр», до цього ряду слід віднести також д.-англ. *eofor* «вепр» (пор. принагідно назву одного з «роських» порогів Дніпра – *Ейфор* (Αεφόρ), за Костянтином Порфирогенетом), д.-нім. *ebur* «вепр», «кабан», а також споріднені балтійські та слов'янські форми цього слова, що характеризуються початковим μ :- латис. *vepris* «кабан», д.-руськ. *вепрь* тощо [5, с. 514–515]. Винятково важливо,

що санскр. *varah-* «кабан, вепр», іранська форма якого *varāz-* (пор. перший компонент назви *Борис-тен*) [31, с. 889] віднаходить блискучу аналогію у печенізькій назві Дніпра – *Varux*, досі переконливо не етимологізований.

На користь пропонованої етимології виразно свідчить й аналіз гідронімної карти водозбору Дніпра, для якого характерна рясна «вепряча» (та й узагалі «самцева») гідронімія: назв на *Вепр-*, *Свин-*, *Кабан-*, *Пороз-* тощо тут нараховується не один десяток [18]. До цього ж семантичного ряду, очевидно, слід віднести й гідронімію верхнього Дніпра на *Берез-*, *Береж-*, *Берш-*, *Береш-*, що її найчастіше вважали балтійською з походження та споріднювали з лит. *beržti-* «біліти», *beržis-* «береза» (йдеться, зокрема, про назву однієї з найбільших приток Дніпра р. *Березини*, а також о. *Березань* у пониззі Дніпра) [23, с. 5, 159–160], як і згадуваний вище пласт гідронімії на *Ібр-*, *Іпр-* із численними відповідниками на Балканах, Піренейх та у Центральній Європі [8, с. 56]. Можливо, сюди ж слід віднести й *Оар* Геродота (IV, 123, 3) (пор. гунську назву Дніпра – *Var*), який давній галікарнасець зараховує до найбільших річок Надчорномор'я. Санскр. *var*, окрім значення «вода», має і значення «самець, бик» [30, с. 778]. А враховуючи ту обставину, що іншомовне v у давньогрецькій мові часто передається як h (пор. санскр. *vira* «герой» – грец. *heros*, слов. *вода* – грец. *hydros* тощо), є підстави гадати, що саме термін *Vara*, який в іранській «Авесті» вживався на означення райської обителі праведників, позначає і ту священну для скіфів місцевість поблизу дніпрових порогів із численними могилами-курганами скіфських царів, яку грек Геродот позначає як *Γερρι* [Hist., IV, 71].

Щодо семантичного аспекту такого називання водних об'єктів, то він, вочевидь, обумовлений архаїчними уявленнями ранніх індоєвропейців про зв'язок культу вепра, дикого кабана з водою, а водночас із комплексом уявлень, що охоплюють коло понять родючості, плодючості, сексуальної міці та потенції, військової сили, влади, царственності тощо. Не випадково у міфології низки індоєвропейських народів вепр відіграв важливу, а подекуди – й космогонічну і світотворчу роль, причому на перше місце виразно виходить елемент статевої потенції тварини. Індуїстський міф оповідає, як вепр-Вараха, одна з аватар бога Вішну, дістав землю з дна первісних вод, однак випадково пробив у ній копитом отвір, заронивши туди своє сім'я. На думку мовознавців Т. Гамкрелідзе й В. Іванова, морфему з первісним значенням «вепр», «кабан» слід пов'язати з і.-є. основою «кидати», «викидати» [сім'я] (пор. д.-інд. *varati* – «викидати сім'я») [5, с. 515]. Ст. Наливайко вважає, що санскритські терміни *varāha*- «самець, вепр» і *vrish*- «самець, бик» (в іран. мовах *vrish* має форму *rus*) первісно сходять до полісемантичної дієслівної основи *vrish-varsh* – «кропити», «бризкати», «дощити», «зрошувати», «запліднювати», а також «обдаровувати, наділяти дарами» (тож бик семантично – «Кропильник», «Оббризкувач», «Запліднювач») [15, с. 218]. Припущення про можливий зв'язок назви Дніпра з функцією зволоження, отже, й запліднення, висловлював свого часу й мовознавець О. Стрижак [20, с. 56].

Шанування вепра, дикого кабана належало до найбільш значущих ідеологічних реалій низки давніх народів, що їх ми нині називаємо індоєвропейськими. Ведійська міфологія зберегла

сюжет, де Індра бореться з кабаном на ім'я Емуша й убиває його своєю палицею-ваджрою. Близький до ведійського сюжет міститься у нартському епосі, де культурний герой Батраз у двобої перемагає демона в подібні кабана [4, с. 276]. У грецькій міфології вже Геракл (до якого скіфи, за Геродотом, зводили своє походження) зобов'язався перемогти велетенського Еримантського вепра й живим доставити його до двору мікенського царя Еврістея (Diod., Hist. IV, 34). В авестійській літературі, що історично пов'язана з ведійською і формувалася між XII та VI ст. до н. е., вепр є однією з інкарнацій бога війни і перемоги Веретрагни [4, с. 272], іноді синкретизуючись з Аресом і Гераклом, причому на рельєфах поруч із цим потрійним божеством зображено вепра [4, с. 274]. У грецько-римській традиції вепр вважався твариною Ареса (Марса), що його, за Геродотом, винятково шанували скіфи (Hist., IV, 62) і саме ім'я якого, певно, споріднене з іран. *varaz*- «дикий кабан, вепр». Сюди ж, очевидно, слід віднести й ім'я слов'янського божества *Сварога*, одним з атрибутів якого був величезний вепр.

Рефлекси терміна **waraza*- «вепр, кабан» зафіксовані у скіфському й осетинському теофорному іменотворенні [4, с. 273]. Іранський епос знає богатирів з іменами *Вараз* і *Гураз* – «Вепр», а численні правителі перської династії Сасанідів (III – VII ст. н. е.) мали ім'я *Варахран* (*Бахрам*), причому особливої ролі у цей період набуває мотив сакралізованого царського полювання на вепра [4, с. 278]. Знатний рід *Варазів* відомий у Парфії, а у Вірменії й Іберії правили царі з парфянської династії Аршакідів, що мали імена *Вараз* і двоосновні імена з *Вараз*-. Прикметно, що у Вірменії відомий й

один з етимологічних двійників нашого Дніпра – річка *Раздан*, утворена від первісного іран. *Вараз-дан* (пор. *Борис-тен*) «Вепр-ріка». Не менш цікаво, що саме тут, в історичній Вірменії, за свідченням місцевої історичної пам'ятки VII ст. під назвою «Історія Тарона», була поширена й легенда про трьох братів Куара, Мелтея і Хореана з області Палунь, яку дослідники небезпідставно співвідносили із «київською легендою» про трьох братів-поляня Кия, Щека і Хорива [28].

Образ вепра здобув неабиякого поширення у мистецтві іранських народів, а також тривалий час лишався одним із ключових мотивів у прикладному образотворчому мистецтві скіфської доби, зокрема, у пам'ятках скіфського «звіриного стилю». Про істотну роль вепра в уявленнях давнього населення регіону свідчать й археологічні дані. І хоча кісткові залишки цієї тварини трапляються нечасто, але це, як правило, обрані частини скелета, пов'язані з культовими діями й особливо ритуалістикою. Йдеться переважно про нижні щелепи вепра, з міцними іклами, що розглядаються як основні розпізнавальні особливості тварини. У 1909 та 1975 роках з дна Десни поблизу Києва підняли величезні тисячолітні «Перунові дуби», у стовбури яких були врзані відповідно чотири і дев'ять кабанячих щелеп. А у найбільш архаїчній язичницькій традиції полабських слов'ян збереглося уявлення про величезного вепра, який, сяючи білим кликом, з'являвся із моря щоразу, коли священному місту Ретра загрожувала небезпека.

Що стосується назви *Дніпро-Слаута*, то, як вважає Г. Шрамм, її останній компонент – це типова для архаїчної фольклорної мови манера повторювати те, що вже назване і сказане (в даному

разі – ім'я *Дніпро*) [26, с. 69]. У цьому контексті привертає увагу думка Ст. Наливайка про зв'язок назви *Слаутич* із семемою *вуш-* «самець, бик» (похідної з *варш-вріш*), що набула у слов'ян форми *вит-вут-вуш-вус* [15, с. 128, 229, 249], а отже, перебуває в одному семантичному полі з пропонованою вище етимологією назви *Дніпро* (пор. принагідно й новітню етимологію назви *Понт Евксинський*) [12]. Втім етимологізація численних назв на *слав-*, на нашу думку, потребує комплексного підходу, тож ми у цій статті обмежимося лише згадуванням цієї версії тлумачення назви.

Що ж до сучасної форми назви *Дніпро* в українській мові, то, на переконання лінгвістів, падіння успадкованих ще від індоєвропейських коротких голосних редукованих *-ъ* і *-ь* у давньоруській та інших слов'янських мовах, що відбулося орієнтовно в XI – XII ст., у поєднанні зі значною частотою використання назви породило артикуляційну складність, а саме незручну для вимови позицію сонорного *-р* наприкінці слова після приголосного [10, с. 12]. В українській мові вона була подолана або за допомогою вставного *-е* в ауслауті ((Д)Ністер, (Д)Ніпер), або ж переходу назви з чоловічого роду у середній з додаванням морфологічного *-о*: *(Д)ністро, Дніпро* [26, с. 38].

Таким чином, підсумовуючи етимологічну частину даної статті, слід висувати, що нині можна вести мову про переконливе і вмотивоване тлумачення потамоніма *Данапер/Данапріс/Дніпро* та його фонетико-метатезної форми *Бористен* як «Вепр-ріка» із можливими семантичними варіантами «Бик-ріка», «Самець-ріка» тощо. Важливо, що пропоноване тлумачення підтверджується не лише переконливою етимологізацією зазначених вище

назв з індоіранських мов, чого і слід було б очікувати, враховуючи сучасний стан знань з етнокультурної історії регіону, але й задовільним тлумаченням гунської та печенізької назв Дніпра. Вагомим аргументом на користь означеної етимології є її семантична складова, обумовлена вагомим значенням культу вепра в архаїчних уявленнях та віруваннях індоєвропейських народів, а також рясний пласт найменувань з «вепрячою» та «кабанячою» семантикою на гідронімній карті водозбору Дніпра, що виявляє характер типології. Отже, за рівнем аргументації зазначену етимологію нині слід вважати однією з найбільш переконливих у сучасній східноєвропейській гідроніміці.

Важливо, що, окрім серйозного самотійного інтересу, сучасні етимологічні студії спроможні надати істотну підтримку в інтерпретації найдавніших доль людності Східної Європи: йдеться насамперед про індоєвропейський напрямок історичних досліджень. Зокрема, якщо вести мову про предмет розгляду цієї статті, висловлені вище факти дають вагомий підстави віднести основний комплекс давніх уявлень про вепра, як і співвіднесену з ним назву тварини, до загальноіндоєвропейського періоду історії Східної Європи. Аналогічно й назви низки східноєвропейських гідронімів, серед них і Дніпра, що виявляють настільки архаїчну семантику, формують давній індоєвропейський гідронімний пласт, що його Г. Шрамм волів означувати як «давньопонтійський» [26, с. 20]. Такий підхід, між іншим, істотно підважує усталену в науці тезу про те, що найраніший пласт іранізмів у Надчорномор'ї пов'язаний із появою тут скіфського етнічного елемента, як і саму концепцію паніранізму у схемі вітчизняної історії, в аргументації

якої, між іншим, часто залучалася й гідронімія на *Don-*. Натомість наявність кореня **don-* // **dan-* у надчорноморській гідронімії, як слушно вважає В. Таранець, свідчить зовсім не про індоіранський вплив на слов'янські наймення, як це представлено в сучасній літературі, а про генетичне походження його зі спільного праі.-е. кореня, який із часом став типовим для східного відгалуження мови-основи [21, с. 156]. Це слід розуміти в тому сенсі, що індоіранська гідронімія Північного Надчорномор'я у своїх витках сходиться не до іраномовних переселенців початку I тис. до н. е., якими вважають скіфів та кімерійців, а до тих давніх індоєвропейців-«північнопонтійців», частина з яких задовго до означеного періоду змогла просунути з Східної Європи на схід і південний схід, обумовивши постання індоіранської гілки індоєвропейської мовної родини.

Не менш важливо, що існування незаперечного «праіранського» мовного пласта у надчорноморській ономастиці, а отже, й носіїв цих мов – умовно «праіранців», закономірно передбачає й існування десь поблизу їхніх близьких історичних родичів – «праіндійців», що й собі переконливо засвідчується сучасним ономастичним матеріалом [15; 24]. Тож у численних спробах тлумачення архаїчної ономастики регіону (йдеться не лише про гідронімію) слід передбачити можливість залучення не так власне іранського, як індоіранського матеріалу, що принциповим чином змінює підходи до дослідження етнокультурної карти Північного Надчорномор'я, розширюючи перспективи етимологізації місцевих назв за рахунок індоарійської мовної, культурної й історичної традиції. Прикметно, що саме звернення до

індоарійського мовного й культурного спадку у багатьох випадках дає змогу відповісти на питання, які не можуть настільки або більш вдало бути пояснені із залученням суто іранського матеріалу, тож цей підхід має стати частиною історичної самосвідомості сучасного дослідника індоєвропейської тематики.

Заторкуючи методологічний аспект розглядуваного питання, слід визнати, що вузьколінгвістичний підхід до дослідження індоєвропейської проблематики не витримав випробування часом. Як зазначав О. Трубачов, «індоєвропейці – це не лише мова, дієслово, аблаут, синтаксис, це і виражена у мові культура» [25, с. 12], тож справді науковий підхід до дослідження давньої ономастики має відбиватися у спробах її етимологізації не лише у суворо лінгвістичному, але і в семантичному, етнокультурному, загальноісторичному аспектах. Вкотре пересвідчуємося, що проблему тлумачення давніх назв годі розв'язати поодинокими етимологічними «наскоками».

Так само закономірно, що кожна епоха, кожне нове покоління дослідників вносить своє актуалізоване бачення у структуру, зміст і методологію індоєвропейських досліджень. І хоча світова індоєвропейстика має тривалу та багату на наукові здобутки історію, уособлену плеядою видатних у науці імен, ми й досі часто лишаємося у полоні усталених переконань й одного разу висловлених суджень та інтерпретацій, не наважуючись відкинути ту частину історіографічної спадщини, яка, висловлена без належного методологічного обґрунтування, вже давно перетворилася на зайвий баласт, що лише ускладнює рух уперед [26, с. 8]. Попри авторитет дослідників у своїй царині, як бачимо, вони далеко не завжди

були послідовними та переконливими у своїх припущеннях і висновках. Тож і перспективи індоєвропейських студій полягають не лише у подальшому дослідженні низки історичних проблем, започаткованих нашими попередниками, але й у перегляді, акцентуалізації, верифікації, осучасненні наявної сукупності наукової інформації. Висловлені тези особливо важливі за сучасних умов, коли вести мову про істотне розширення джерельної бази не доводиться, а у царині індоєвропейських досліджень, переповнених здогадами, гіпотезами, припущеннями, а часто й свідомими перекрученнями, на повен зріст постала проблема критерію, спроможного підвести під сучасну індоєвропейстику бодай якийсь науковий ґрунт. Тож і перспективи ономастичної галузі історичної науки, що має у своєму розпорядженні значний і, до того ж, практично незадіяний джерельний потенціал, цілком очевидні.

Й особливо це стосується давньої гідронімії, що несе у закодованому вигляді з глибин тисячоліть винятково цінну історичну інформацію. Добути цю інформацію, використавши її у справі історичної реконструкції, – непросте, але водночас цілком досяжне для української історичної науки завдання, і за належного методологічного підходу ці джерела вже сьогодні готові заговорити до сучасника. Важливо, що кожен достовірний науковий факт, кожна нова надійна етимологія не лише надають переконливої відповіді на актуальні історичні питання, але й заперечують дотеперішні хибні тлумачення (а разом із ними і штучні історичні побудови). А водночас збуджують дослідницьку жагу, розростаються низкою досліджень за багатьма суміжними напрямками, поступово та

впевнено наближаючи нас до вмотивованого та переконливого бачення давнього відтинку вітчизняної та східноєвропейської історії. І новітню етимологію назви *Дніпро* цілком можна вважати ще одним важливим успіхом на цьому непростому дослідницькому шляху.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абаев В. Историко-этимологический словарь осетинского языка. – Т. 1. – М. –Л., 1958. – 657 с.
2. Білецький А. Борістенес-Данапріс-Дніпро (з історичної гідроніміки України) // Тези доп. і вист. І Республ. топонімічної наради. – К., 1959. – С. 17–19.
3. Болтрик Ю. Вепрь – один из символов скифского Ареса // Скифы. Хазары. Славяне. Древняя Русь. К 100-летию со дня рождения М. И. Артамонова. Тезисы докладов. – Санкт-Петербург, 1998. – С. 80–82.
4. Вертієнко Г. Священні втілення Веретрагни в Яшті 14 // *Polyphonia Orientis*. До ювілею В. Рибалкіна. – К., 2013. – С. 33–51.
5. Гамкрелідзе Т., Іванов В. Индоевропейский язык и индоевропейцы. Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры. – Т. II. – Тбилиси, 1984.
6. Гідронімія України у її міжмовних і міждіалектних зв'язках. – К., 1981. – 264 с.
7. Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі. – К., 1985. – 254 с.
8. Іванов В., Топоров В. Славянские языковые моделирующие семиотические системы. – М., 1965.
9. Карпенко Ю. Актуальні проблеми вивчення топонімії Північного Причорномор'я // Питання ономастики Південної України. – Київ, 1974.
10. Карпенко Ю. О гидронимах Днепр, Днестр, Турунчук // Русское языкознание. – Киев, 1982. – Вып. 4. – С. 11–14.
11. Лопатин В., Леонтьева А. Культ вепря в искусстве древних индоиранцев. Опыт образно-логической реконструкции одного из объектов исторической памяти // История и историческая память. – 2011. – № 3. – С. 91–107.
12. Наливайко С. До питання про первісну семантику назв Чорного й Азовського морів // Українознавство. – 2016. – № 1. – С. 63–70.
13. Наливайко С. Етнічна історія Давньої України. – К., 2007. – 624 с.
14. Наливайко Ст. Біблійна річка Йордан та її українські етимологічні й семантичні двійники // Українознавство. – 2010. – № 2. – С. 192–198.
15. Наливайко Ст. Тысяча новейших тлумачень давніх українських назв, імен, прізвищ, термінів і понять (на індоіранському матеріалі). – К., 2008. – 360 с.
16. Петров В. Етногенез слов'ян. Джерела, етапи розвитку і проблематика. – К., 1972.
17. Свод древнейших письменных известий о славянах. – Т. I. – I–IV вв. – М., 1991.
18. Словник гідронімів України. – Київ, 1979. – 782 с.
19. Соболевский А. Русские местные названия и язык скифов и сарматов // Труды по истории русского языка. – Т. 2. Статьи и рецензии. – М., 2006. – С. 309–316.
20. Стрижак О. Етнонімія Геродотової Скії. – К., 1988.
21. Таранець В. Арії. Слов'яни. Руси: походження назв Україна і Русь. – Одеса, 2004. – 280 с.
22. Топоров В., Трубачев О. Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья. – М., 1962.
23. Трубачев О. Названия рек Правобережной Украины. Словообразование. Этимология. Этническая интерпретация. – М., 1968.
24. Трубачев О. Indoarica в Северном Причерноморье. – М., 1999. – 320 с.
25. Трубачев О. Этногенез славян и индоевропейская проблема // Этимология. 1988–1990. – М., 1992. – С. 12–28.
26. Шрамм Г. Реки Северного Причерноморья. Историко-филологическое исследование их названий в ранних веках. – М., 1997. – 155 с.

27. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. Пер. с нем. О. Трубачева / под ред. Б. Ларина. – В 4-х тт. – Т. I. – М., 1986.

28. Яйленко В. Киевская легенда о Кие, Щеке и Хориве как результат полемики летописания Киева и Новгорода и влияния на неё тароновского предания о Куаре, Мелтее и Хореане // Историко-филологический журнал. – 1988. – №4 (123). – С. 167–180.

29. Янко М. Топонімічний словник. – К., 1998.

30. Monier-Williams M. A dictionary, English and Sanskrit. – London, 1851. (2008 revision). – Режим доступу: <http://www.sanskrit-lexicon.uni-koeln.de>

31. Tavernier, J. Iranica in the Achaemenid Period (ca. 550–330 B. C.) Lexicon of Old Iranian Proper Names and Loanwords, Attested in Non-Iranian Texts. – Leuven, Paris – Dudley, 2007. – 860 p.

REFERENCES

1. ABAEV, V. (1958). *Historical and Etymological Dictionary of Ossetian Language*, Vol. I. Moscow, 657 p. [in Rus.]

2. BILETSKYI, A. (1959). Borysthenes-Danapris-Dnipro (from the Historical Hydronymy of Ukraine). In: *Abstracts and Speeches of the First State Toponymic Meeting*. Kyiv, pp. 17–19. [in Ukr.]

3. BOLTRYK, Yu. (1998). The Wild Boar: One of the Symbols of Scythian Ares. In: *Scythians. Khazars. Slavs. Ancient Rus'. On the 100th Anniversary of M. Artamonov's Birth. Report Theses*. St. Petersburg, pp. 80–82. [in Rus.]

4. VERTIENKO, H. (2013). Sacred Embodiment of Verethragna in Yasht 14. In: *Polyphonia Orientis. To the Jubilee of V. Rybalkin*. Kyiv, pp. 33–51. [in Ukr.]

5. GAMKRELIDZE, T., IVANOV, V. (1984). *Indo-European Language and Indo-Europeans. Reconstruction, Historical and Typological Analysis of the Protolanguage and Protoculture*, Vol. II. Tbilisi [in Rus.]

6. *Hydronymy of Ukraine in Its Interlingual and Interdialectic Relations*. (1981). Kyiv, 264 p.

7. *Dictionary of Southern Rus' Annalistic Geographic Names*. (1985). Kyiv, 254 p.

8. IVANOV, V., TOPOROV, V. (1965). *Modelling Semiotic Systems of Slavic Languages*. Moscow [in Rus.]

9. KARPENKO, Yu. (1974). Topical Problems of Studying Toponymy of Northern Black Sea Region. In: *Questions of Onomastics of Southern Ukraine*. Kyiv [in Ukr.]

10. KARPENKO, Yu. (1982). About Hydronyms Dnepr, Dnestr, Turunchuk. *Russkoe yazykoznanie*, (4). Kyiv, pp. 11–14. [in Rus.]

11. LOPATIN, V., LEONT'EVA, A. (2011). The Cult of the Wild Boar in the Art of Ancient Indo-Iranians. Experience of the Figurative and Logical Renovation of One of the Objects of Historical Memory. *Istoriya i istoricheskaya pamiat'*, (3), pp. 91–107. [in Rus.]

12. NALYVAIKO, S. (2007). On the Question of Primeval Semantics of the Ancient Names of Black and Azov Seas. *Ukrainoznavstvo*, (1), pp. 63–70. [in Ukr.]

13. NALYVAIKO, S. (2016). *Ethnical History of Ancient Ukraine*. Kyiv, 624 p. [in Ukr.]

14. NALYVAIKO, St. (2010). Biblical River Jordan and Its Ukrainian Etymological and Semantic Counterparts. *Ukrainoznavstvo*, (2), pp. 192–198. [in Ukr.]

15. NALYVAIKO, St. (2008). *A Thousand of Latest Interpretations of Ancient Ukrainian Names, Forenames and Family Names, Terms and Concepts (after Indo-Iranian Materials)*. Kyiv, 360 p. [in Ukr.]

16. PETROV, V. (1972). *Ethnogeny of Slavs. Sources, Stages of Development, and Problems*. Kyiv. [in Ukr.]

17. *The 1st–4th Centuries*, Vol. I. of *The Code of the Oldest Written Notices about Slavs*. (1991). Moscow. [in Rus.]

18. *The Dictionary of Hydronyms of Ukraine* (1979). Kyiv, 782 p. [in Ukr.]

19. SOBOLEVSKIY, A. (2006). Local Russian Names and Scythian and Sarmatian Language. In: *Articles and Reviews*, Vol. 2. of *Works on History of the Russian Language*. Moscow, pp. 309–316. [in Rus.]

20. STRYZHAK, O. (1998). *The Ethnonymy of Herodotus' Scythia*. Kyiv. [in Ukr.]
21. TARANETS, V. (2004). *Aryans. Slavs. The Rus: The Origin of the Names "Ukraine" and "Rus"*. Odesa, 280 p. [in Ukr.]
22. TOPOROV, V., TRUBACHOV O. (1962). *Linguistic Analysis of the Upper Dnieper Hydronyms*. Moscow. [in Rus.]
23. TRUBACHOV, O. (1968). *Names of Rivers in Right-Bank Ukraine. Word Formation. Etymology. Ethnic Interpretation*. Moscow. [in Rus.]
24. TRUBACHOV, O. (1999). *Indoarica in the Northern Black Sea Region*. Moscow, 320 p. [in Rus.]
25. TRUBACHOV, O. (1992). Ethnogeny of Slavs and the Indo-European Problem. *Etimologiya*. 1988–1990. Moscow, pp. 12–28. [in Rus.]
26. SHRAMM, G. (1997). *Rivers of the Northern Black Sea. Historical and Philological Study of Their Names in the Early Centuries*. Moscow, 155 p. [in Rus.]
27. FASMER, M., LARIN, B., ed. (1986). *Etymological Dictionary of the Russian Language*. Vol. I. Moscow. [in Rus.]
28. YAILENKO, V. (1988). Kiev Legend about Kyi, Shchek and Khoryv as a Result of Controversy of Kiev and Novgorod Chronicle and the Impact on it Caused by Taron's Legend about Kuar, Meltey and Khorean. *Istoriko-filologicheskii Zhurnal*, 4 (123), pp. 167–180. [in Rus.]
29. YANKO, M. (1998). *Toponymic Dictionary*. Kyiv. [in Ukr.]
30. MONIER-WILLIAMS, M. (1851). *A Dictionary, English and Sanscrit*. [online] London. Available at: <http://www.sanskrit-lexicon.uni-koeln.de/scans/MWEScan/2013/web/webtc2/index.php> [in Eng.]
31. TAVERNIER, J. (2007). *Iranica in the Achaemenid Period (ca. 550-330 B. C.) Lexicon of Old Iranian Proper Names and Loanwords, Attested in Non-Iranian Texts*. Leuven – Paris – Dudley, 860 p. [in Eng.]

S. Nalyvaiko

**On the Prospects of Indo-European Onomastics
(in the Context of Interpretation of the Name of the Dnieper River)**

Abstract

The exceptional role in the reconstruction of ethnic and cultural history of Eastern Europe of the ancient period belongs to modern onomastic studies, in particular studies of ancient hydronymy. Among major scientific achievements of recent years in this area we should reckon the convincing etymologization of potamonym "Dnipro" ("Danaper", "Danapris") and its phonetical-metathesis variant Borysthene. This, on the one hand, reveals the relationship with Indo-Iranian *dānu- – "water", "river", "flow" and, on the other hand, – with the original Indo-European morpheme meaning "aper", "wild boar", "male". A similar interpretation is also acquired by Hun and Pecheneg Dnieper names Var and Varukh, where sanskr. varah- (iran. varaz-) means "aper", "wild boar". It is important that the proposed interpretation is confirmed not only linguistically but also semantically due to the complex of interrelated archaic philosophical ideas of early Indo-Europeans about fertility, fecundity, military power and might, power, etc. often personified in the image of a boar. An additional confirmation of the designated etymology is abundance of "boar" and "aper" names in the Dnieper basin, which reveals the character of typology. It is equally important that in addition to a considerable etymological interest, the latest results of onomastic studies can provide substantial assistance in the interpretation of ancient historical destinies of populations of the Northern Black Sea Region including ancestors of modern Ukrainians; clarify issues about the origin of Indo-Iranian onomastics in the region; broaden perspectives of interpretation of ancient onomastics by the Indo-Aryan language and cultural tradition. Thus, we can confidently speak about the importance of onomastic research in the context of formulation of modern Indo-European studies, prospects of reconstruction of ancient ethnocultural history of the East European lands, as well as about new exploratory success on this way.